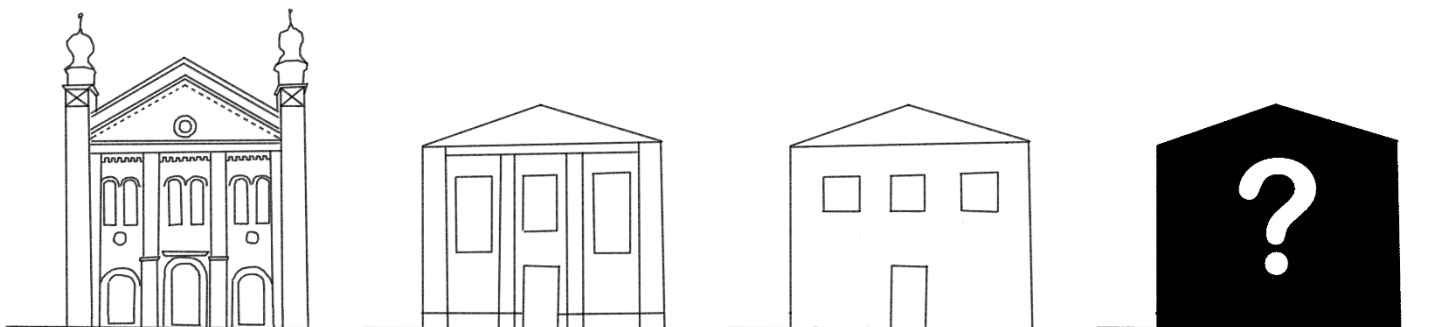

EmlékTér

Nagykátai zsidó közösségének hagyatéka

Szerzők: Hauer Tamás Péter
Szekeres Liliána Júlia

Konzulens: Szabó Levente DLA

Tartalomjegyzék

Bevezető	2
1. Tápió Vidék zsidóságának története és épületei	
1.1 Nagykáta és a Tápió Vidéke zsidó közösségek története	3
1.2 Közösség nélkül maradt vidéki zsinagógák sorsa országszerte	8
1.3 Nagykátai zsinagóga életútja	10
2. Tervjavaslat az EmlékTér létrehozására	
2.1. Problémafelvetés és célok megfogalmazása	14
2.2. Előképek vizsgálata	15
2.3. Terv kifejtése	17
Összegzés	26
Források	27

Bevezető

„Mikor elsétálunk egy romos épület mellett, belegondolunk, mi lehetett az valaha? Kik használták? Miket éltek meg benne? Milyen történeteknek adhatott otthont? Talán csak akkor élénkül meg a fantáziánk, ha egy különlegesnek ható elhagyatott házról van szó.

Gyermekkoromban nem egyszer elhaladtam – Nagykátán, ahol felnőttem – a városi Művelődési Központtól kb. 200 méterre lévő látszólag közömbös, használaton kívüli Damjanich utca 1-es számú épülete mellett.

A város egykori zsidó közösségéről, amely a holokauszt során szinte teljes egészében elpusztított, nem sokat tudtam akkoriban. Egyedül a temetőjükről volt fogalmam. Testvéreimmel, barátaimmal gyakran kerékpároztam arrafelé. Megfogott valami a gazos, elhanyagolt, misztikus helyben, melyet csak a növényekkel benőtt kerítésén át láttam.

Nem volt a közbeszéd része (ma sem az), a közösség múltja, elpusztítása, hagyatéka. Én sem tudtam túl sokat a nagykátai zsidóságról mielőtt a TDK dolgozat miatt komolyabban utána nem olvastam. Nem tudtam a temetőben lévő 1950-ben létesített mártíremlékműről és arról sem, hogy zsinagóga állt egykor a városban. Megrázó volt beazonosítanom, hogy az archív képen látott impozáns épület azzal a bizonyos Damjanich utcai épülettel azonos. Úgy gondolom, hogy a jelen állapotokhoz képest méltóbb módon kéne emléket állítanunk az egykoron a városban élő jelentős közösségnek, mely olyan hirtelen és szinte nyomtalanul tűnt el.

Alkotótársammal, Hauer Tamás Péterrel úgy döntöttünk, felderítjük az egykori nagykátai és környéke, a Tápió Vidék egykori zsidó közösség történetét. Megvizsgáljuk a városban „zsidó templom” néven emlegetett zsinagóga életútját. Példákat keresünk az országszerte található vidéki egykori zsinagógák tovább élésére. Előképeket elemzünk a tervünkkel hasonló léptékű, elpusztított közösségekről szóló alkotásokról. A kutatómunka tanulságaiból egy olyan beavatkozást szeretnénk megtervezni, ami emléket állít az egykori zsidó közösségnek.”

Szekeres Liliána Júlia

1. Tápió Vidék zsidóságának története és épülete

1.1. Nagykáta és a Tápió-vidék zsidó közösségének története

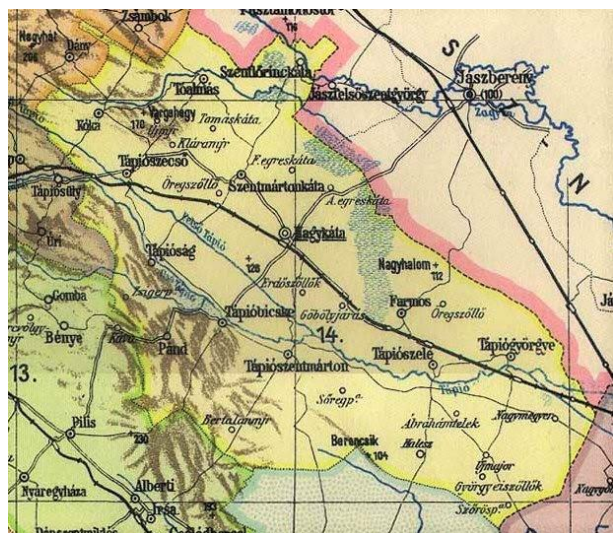
Az elmúlt évtizedekben számos változás zajlott le hazánkban, mely alapjaiban változtatta meg a társadalmi viszonyokat. Ezek közül kiemelkedő jelentőségű a hazai zsidóság történetéhez való viszonyulásunk. Az akkor lezajlott kegyetlen és megrendítő eseményeket ma már megváltoztatni nem tudjuk, de megemlékezéssel a megbékélést, a megtisztulást és az egymás iránti elköteleződést erősíthetjük. Közös felelősségünk, hogy a közel 600 ezer magyar áldozat, köztük az egykori nagykátai zsidóság, emlékét őrizzük.^[a]

Nagykáta zsidó lakosságának megjelenése a település történetében és tragikus elpusztításuk is pontosan meghatározható.

A 19. század közepéig nem volt nagyszámú zsidó közösség a városban. A nagybirtokos Keglevich család korlátozta a katolikuson kívül más vallások elterjedését. A Tápió Vidéken, ezzel szemben, jelentősebb közösségek voltak jelen. Kiemelkedik ezek közül Tápióbicske, ahol 1825-ben a lakosság 15,2%-át alkották.^[b] Itt volt a régió egyházközségének központja, zsinagógája és rabbilakása.

A Keglevichek szerepének és befolyásának csökkenésével Nagykátán megkezdődött a zsidó közösség létszámának növekedése. További vonzerőt jelentett a zsidó kereskedők számára a város általános fejlődése, az időközben megkapott járási székhelyi cím és a vasútvonal. Így a térségből (Tápióbicske, Tápiószele) sok család vándorolt át az immár központi szerepet betöltő Nagykátára.

A városban 1860-ban alapították meg a zsidó hitközséget.^[c] Lishtenstein Ábrahám Jakab, Nagykáta első rabbi, 1868-ban költözött a településre.^[d] Az 1870-es évekre a térség legnagyobb zsidó lakosságú csoportja itt jött létre. A századforduló idejére számuk elérte a 262 főt.^[e] Több szakmában jeleskedtek: találhattunk köztük kereskedőket, orvosokat, tanítókat, ügyvédeket, mesterembereket, gazdákat és egyéb szakmabelieket.

A Nagykátai járás 1944-es térképe [1]

Az 1873-ban létesített iskolájuk növendékeinek száma a 20. század elejére elérte a 73 főt.^[1] Nyugodtan kijelenthetjük, hogy a település fejlődésében meghatározó szerepet töltek be. Jó szervezőképesség, gazdag tőke, országos kapcsolatok és erős szolidaritás jellemezte őket. A zsidó származású kereskedők tőkéjéből építették fel a bazársort, melynek üzleteit legtöbbször közülük bérelték. A bazársor és az előtte tartott piacok fellendítették a város kereskedelmét.

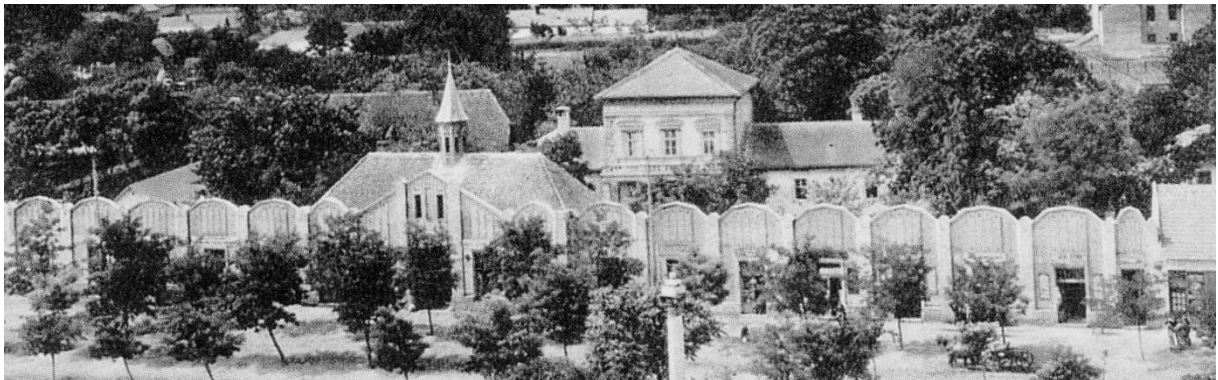
A nagykátai zsidó közösség ereje és betöltött szerepe tovább nőtt, jövőképe egyre magabiztosabbá vált, így megjelent a szándék a templomépítésre.

A nagykátai zsidó iskola (2004) [2]

„Ha egy vallási közösség templomépítésre szánja el magát, ez a tény két dolgot feltételez. Egyfelől jelzi az összetartozás erejét, másfelől jelképezi azt, hogy az adott településen jól érzi magát, ott a templomát a város iránti tisztelete jeléül is szánja.”¹

A zsidó közösség a nagykátai zsinagóga építése, költségeinek előteremtése, a közös célok elérése érdekében a helyi társadalmat teljes körűen be tudta vonni. Ez bizonyítja, hogy alapvetően nem voltak vallási különbségekből és származásból fakadó ellentétek.

1910-ben épült bazársor [3]

¹ Basa László: 110 éve épült fel a nagykátai zsinagóga. Megjelent: tapiokultura.hu 2015. 09. 22. A legtekintélyesebb kátai zsidó polgárok között találjuk Bleier Jenő, Braun Jenő, Braun István, Preisz Pál, Preisz Soma, Schwartz Jakab, Schwartz Vilmos, Stern Izidor kereskedőket.

1904-ben Breuer Soma lett a nagykátai hitközség rabbija.^[g] 1905. szeptember 27-én felavatták a nagykátai zsinagógát. Az időpont vallási kötődésű, a zsidók három zarándokünnepe közül a Szimchat Tóra ünnepéhez köthetjük, mely a bolyongás utáni visszatérésről szól. “Egy hitközség ideiglenes léte saját zsinagógája felépítésével megszűnik, otthonra talál és lel egy településen belül.”¹ Az ünnepi istentiszteletre a templom zsúfolásig megtelt a díszes, előkelő hívekkel. Breuer Soma több, mint 40 évig volt a nagykátai zsinagóga egyetlen egyházi vezetője.^[h]

„Jelen voltak a hatóságok, a járási és városi tisztviselők teljes számban – Dezsőffy Emil főszolgabíró vezetése alatt, a vasút és adóhivatal hivatalnokai, az ipartestület és a kaszinó testületileg, a tanítótestület stb. továbbá a kerület és a környékbeli zsidó hitközségek képviselői...”²

Az 1905. szeptember 27-én felavatott templomban 1944 nyaráig zajlottak a hitélet eseményei.^[i] Ez volt a nagykátai zsidóság legtermékenyebb szakasza. A hitközség gyarapodása mellett egytanerős iskola és tanácsterem is létrejöhetett.

Az I. világháborúban 40 zsidó származású lakos is részt vett, közülük hárman haltak hősi halált.^[j]

Az őszirózsás forradalom és a kommün helyi hatására felszínre került antiszemitaizmus. A forradalmi eseményekben a helyi zsidóság nem vállalt aktív szerepet.

„Békésen fejlődő kongresszusi hitközség nagyon megszenvedte a forradalmi időket. A csőcselék nem csak a hitközségi tagok és a rabbi házát, de a templomot is feldúlta és kifosztotta, úgy hogy pár évbe telt, még a hitközség a súlyos károkat kiheverte.”³

Breuer Soma (1880-1944)
[4]

Nagykátai zsinagóga
1945-1955 között [5]

² Basa László: 110 éve épült fel a nagykátai zsinagóga. Megjelent: tapiokultura.hu 2015. 09. 22.

³ Zsidó lexikon. Bp., 1920. Hasonmás kiadás.

Az elkövetkezendő években a zsidóság megítélése rendkívül változatos képet mutatott.

“Nagykátán az izraelita felekezethez 1900-ban 262 fő, 1910-ben 264 fő, 1920-ban 276 fő, 1930-ban 253 fő tartozott.”⁴

Ezután az időszak után következett Nagykáta 800 éves fennállásának legmeggrázóbb eseménysorozata.^[k]

Az 1930-as évek vége, az 1940-es évek első fele a zsidók jogainak korlátozásának, a végső fizikai megsemmisítésük előkészítésének jegyében telt el.^[l] A nagykátai választókerületnek a nyílt antiszemitizmusáról hírhedt, egy ideig a nyilasok sorait gyarapító dr. Matolcsy Mátyás lett az országgyűlési képviselője.

Központi fekvése és vasúti kapcsolata miatt 1941. novemberében Nagykátára telepítették a 101. Honvéd Kiegészítő Parancsnokságot.^[m] Élére a hírhedt szadistát, a “nagykátai hóhért”, Muray-Metzl Lipót alezredest állította a hadtestparancsnokság. Nem sokkal később, 1942. áprilisától százak, 17 és 65 év közötti zsidó és baloldali férfiak – főként budapesti lakosok – kaptak behívót a nagykátai munkaszolgálatos bevonulási központba.^[n]

Nagykátai vasútállomás [6]

A mai óvodában, az egreskátai grófi majorságban, a mai Mátray iskola tantermeiben és az Alstock-féle mintagazdaság épületében elszállásolt embereket a keleti frontra szállították. “A 101-es munkaszolgálatos századokból csak a Don-kanyarban 900-an pusztultak el.”⁴

A munkaszolgálatához képest még nagyobb képtelenség volt a gettóba tömörítés utáni haláltáborok túlélése. Az 1944. április 4-én tartott belügyminisztériumi ülés során döntöttek a deportálás előkészítéséről.^[o] Magyarország német megszállása után az egész országban sárga csillag viselésére kötelezték a zsidókat, majd nemsokára megszületett a döntés a gettóba telepítésről. A megbeszélés után a magyar királyi belügyminisztérium elrendelte a város zsidó lakosságának névjegyzékének az elkészítését. A kormány 1944. április 26-án jóváhagyta a gettósítás programját.^[p]

⁴ Basa László: Valamikor ők is Nagykáta polgárai voltak. Megjelent: tapiokultura.hu 2014. 04. 14.

“A központi hatalom a gettósítást és a megsemmisítő táborokba szállítást katonai precizitással, hadműveleti fedőakcióval álcázta. Ennek alapján Nagykáta és környéke a IV. zóna V. csendőrkerületébe került, honnét majd utolsónak hajtják végre július elején a zsidók Auschwitzba szállítását.”⁵

A gettó helyének kijelölésében szerepet játszott a város nagy létszámú zsidó lakossága, továbbá a város kiemelkedő regionális szerepe, a közlekedési csomópont jellege és vasút összeköttetése. *“Így 1944 májusában több mint 600 környékbeli – Gyömrőtől Tápiógyörgyéig – zsidót telepítettek a mai Ady Endre út és a Damjanich utca zsidó házaiba. Talán ekkor, 1944 májusában volt utoljára istentisztelet a káta zsinagógában.”⁶*

Nagykáta vasútállomásról induló szerelvény a gettó lakóival (1944.07.01.) [7]

A nagykáta gettó egy hónapig, 1944 júniusáig működött, majd július első napjaiban az ott élőket átszállították a monori bevagonírozási központba, onnan 7500 személyt szállítottak Auschwitzba.^[q] A legtöbben már 1944. augusztus 15-én meghaltak, köztük Breuer Soma, Nagykáta rabbija és felesége is.^[r]

“A munkaképes fiatalok közül mindössze 7-en maradtak életben. A holokauszt utolsó Nagykátán lakott túlélője a 2003-ban elhunyt Sauer Lászlóné (született: Schenk Mária) volt.”⁶

Ez volt a város legnagyobb történelmi pusztítása, amikor belső törvények mondták ki egy népcsoportra a kollektív megsemmisítés verdiktjét. Korra, nemre, érdemre való tekintet nélkül ítélték halálra egy népcsoportot, csupán a származásuk miatt.

⁵ Basa László: Sárga csillaggal megjelölve. Megjelent: tapiokultura.hu 2014. 05. 22.

⁶ Basa László: 110 éve épült fel a nagykáta zsinagóga. Megjelent: tapiokultura.hu 2015. 09. 22.

1.2. Közösség nélkül maradt vidéki zsinagógák sorsa országszerte

Hasonló szörnyűségek nem csak a Tápió Vidéken történtek. Magyarország 1941 és 1945 között zsidó lakosságának közel kétharmadát veszítette el. Sok vidéki településen pusztult el közösségük. Zsinagógáik, imaházai nem tölthették be funkciójukat többé, kiüresedett épületekké váltak. Gazda Anikó 1991-es *Zsinagógák és zsidó közösségek Magyarországon* című könyvében lejegyezte az ország egykori közösségeinek gyülekezeti épületeit, és helyszíni vizsgálat alapján azok 1980-1987 közötti funkcióját.^[8] Mielőtt a nagykátai zsinagóga életútját fejtenénk ki, tekintsünk meg néhány másik kisvárosi zsinagógát, melyeket kulturális intézményként hasznosítottak: például könyvtár, művelődési ház, iskola, koncertterem.

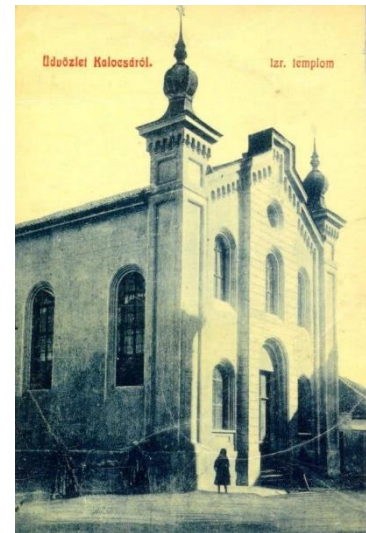
A jászberényi zsinagógában könyvtár, a gyulaiban zeneiskola, a kalocsaiban képtár, a tapolcaiban művelődési központ működik napjainkban.

“Bizony nemcsak Nagykátán találok, tudomásom nélkül, eredetileg zsinagógának épült épülettel, hanem Jászberényben is, ahol középiskolai tanulmányaimat folytattam. A városi könyvtár az 1960-as évek végén nyerte el ezt a funkcióját. 2005-ben komoly rekonstrukcióra szorult a könyvtár, alig valami maradt a régi falaiból (forrás: csillagaszat.hu). Az ekkor négy szintessé épített épületet könyvtári látogatáson kívül a csillagvizsgálója miatt is felkerestem abban a négy évben, amikor mindennapjaim nagy részét Jászberényben töltöttem.”

Szekeres Liliána Júlia

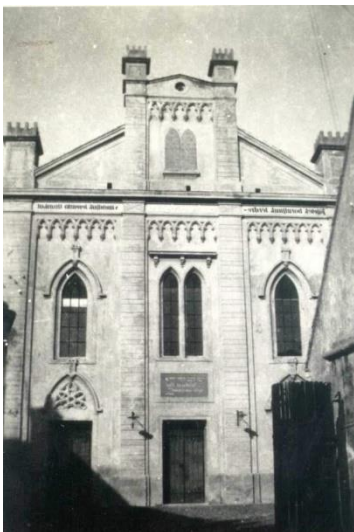
Városi könyvtár – Jászberény [8] [9]

Gyulai Erkel Ferenc Alapfokú Művészeti Iskola [10] [11]

Kalocsai Képtár [12]

Tamási Áron Művelődési Központ – Tapolca [13] [14]

1.3. A nagykátai zsinagóga életútja

A nagykátai hitközösség önállósága 90 éven át, az 1950-es évekig maradt fenn.^[1] A zsinagóga épülete 1944-ig, a holokausztig működött eredeti rendeltetése szerint. A gettó létesítése idején itt gyűjtötték össze az elhurcolt nagykátai családok ingóságait. Azonban amikor kiderült, hogy nem térhetnek többé vissza, a város lakói a templom ajtaját feltörve kifosztották azt. Az ott található tárgyakat széthordták, az épületet megrongálták, ablakait kitörték, kerítését elbontották.

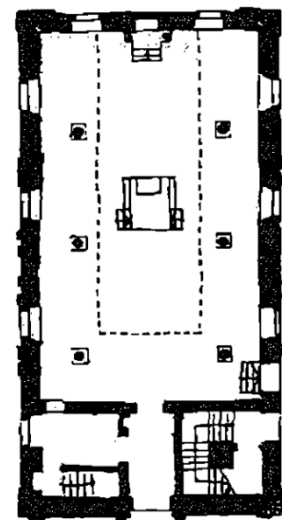
A zsinagóga eredeti állapotáról kevés feljegyzés maradt fenn. Elsősorban a környék hasonló szakrális építményeiből tudunk kiindulni. A zsinagóga tervezője Nagykátától 17 kilométerre lévő Jászberény lakosa volt, így több hasonlóság is felfedezhető a két város zsinagógája között. A homlokzatok esetében a legerősebb kapcsolódási pontok: a

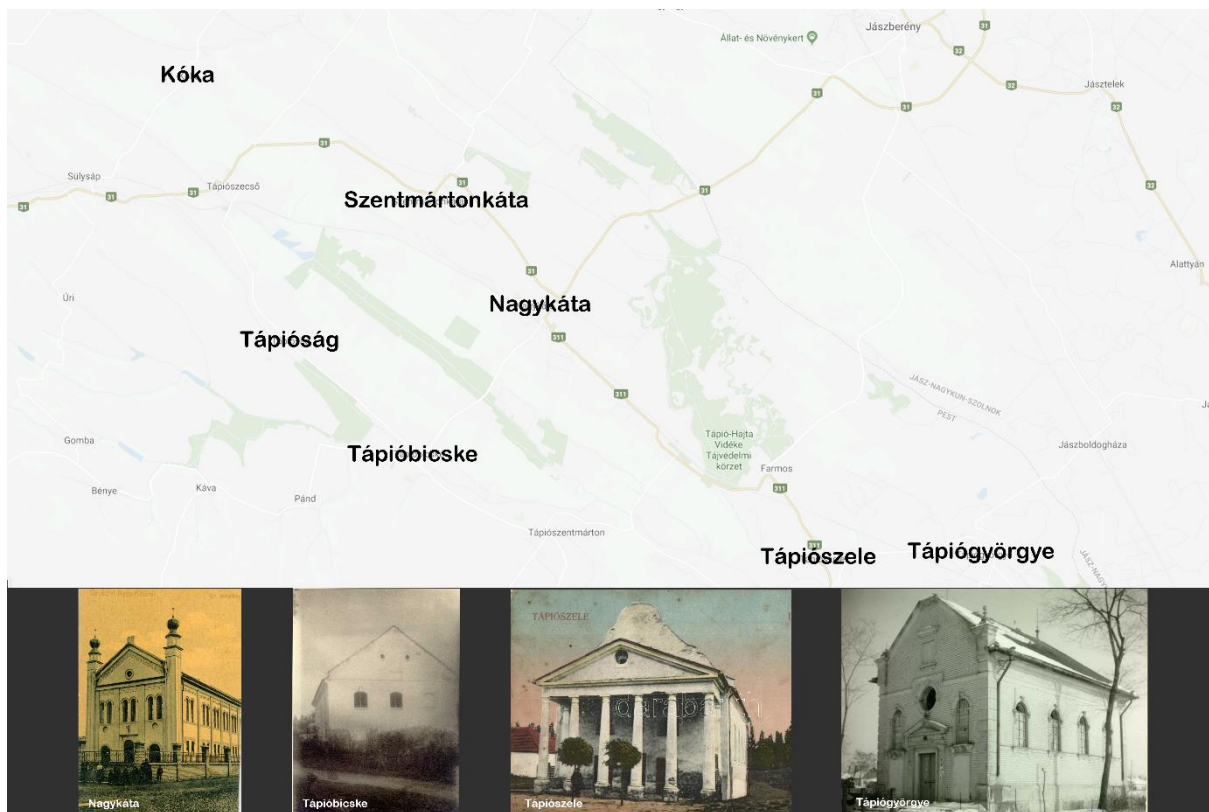
Nagykátai zsinagóga eredeti állapota [15]

timpanonnal záródó oromfal és a tetején a jellegzetes mózesi kőtáblák. A homlokzati két szélső fiatorony mindkét templomnál meghatározó, a nagykátai azonban karcsúbb és egyszerűbb, csupán látványelemként szolgál, gyakorlati funkciót nem töltött be. A két sisaktorony mór stílusjegyeket viselt, tetejükön Dávid-csillaggal. A bejárat hármasság tagozódása és a hármasság ajtó tovább erősíti a két épület közötti kapcsolatot.

Belső teréről a vallási szertartáson résztvevők elbeszéléséből tudhatunk. Schenk Mariska (1933-1990) leíró munkája alapján ismerhetjük meg részletesebben a belső teret.^[u] A bejárat hármasság ajtó közül a középső vezetett az előtérbe, ahol a kézmosó is található volt, azon áthaladva pedig a zsinagógatérbe juthattunk. A bal oldali ajtón keresztül lehetett feljutni a női karzatra, a jobb oldali a kamra bejárataként szolgált. A karzat jelenlétére a templom oldalsó homlokzatából is következtethetünk. A két ablaksor közötti nagy távolság is a kettéosztott belsőterre utal. A belső oszlopok a karzat alátámasztásán túl a figyelmet a tóraolvasó emelvényre és az asztalra irányították. A Tóraszekrényt a Jeruzsálem felé tekintő központi fal előtt találhattuk. Előtte lógott a gondviselést jelképező örökmécses.

Hasonló típus alaprajz Mátészalka (1857) [16]

A Tápó Vidék zsinagógái [17]

Az épület sorsa az 1945-ös kifosztása után éles fordulatot vett, az elmúlt évtizedek során számtalan formában élt tovább. Bár egykori pompáját hamar elveszítette, mégis a megmaradását a mai napig a hasznosításának köszönheti.

A Tápó-vidék többi zsinagógája, a tápiógyörgyei, a tápiószelei, a tápióbicskei, a szentmártonkátai, a kókai és a tápiósági zsinagóga is mind elbontásra kerültek.

1955-től vétel útján az épület tulajdonjoga a Földművesszövetkezetek Járási Központja kezébe került. Az átvételt követően az épület állapota rohamos pusztulásnak indult. Az épületet megfosztották jellegzetességeitől: fiatornyait, oromzatát, kapuzatát elbontották, díszes ablakát átalakították, az oromfalának tetején található a jellegzetes mózesi kőtáblákat eltávolították. A belső terét két szintessé osztva az emeleten irodákat, a földszinten éttermet hoztak létre, a kor jellegtelen stílusában. Az átalakított épület hátsó részét konyhával bővítették. Az épület hamarosan a Nagykátai Földművesszövetkezet tulajdonába került. Az étterem és az irodák egészen a 60-as évek végéig maradtak itt. Az Aranyszarvas étterem városba költözésével és a Bazársor átalakításával az irodák is átköltöztek. Ezután bútoráruházzá és egy kocsmává kapott helyet az egykori zsinagógában. Az ezredforduló előtt történt még egy tulajdonosváltás az Oktáv Üzletlánc Ipari és Szolgáltató Rt. részére. Ezután közel 15 éven át az épület üresen állt.^[v]

Nagykátai FMSZ

PARK ÉTTEREM

1966. június-július havi műsornaptára

Június 18-án, szombaton este 8 órakor

MAGYAR NÓTAEST

Felép: FERENCZI MARIKA

Június 26-án, vasárnap este 6 órakor

Járási népzenekarok versenye

Felép: A járás legjobb öt népzene kara.

Július 8-án, szombaton este 7 órakor

DISZNÓTOROS VACSORA

Borkóstoló.

Július 9-én, szombaton este 8 órakor

TÁNCDALEST

Felép:

Július 16-án, szombaton este 7 órakor

HALVACSORA

Különleges halételek.

Július 24-én, vasárnap este 8 órakor

DIVATBEMUTATÓ

Modern női és férfi öltöztési tanácsadás.

Július 30-án, szombaton este 8 órakor

TÁNCVERSENY

Benevezés a helyszínen.

Valamennyi rendezvény az ujjonai átépített hangulatos kerthelyiségben lesz megtartva.

MINDEN SZOMBATON-VASÁRNAP ESTE 6 ÓRÁTÓL 12 ÓRÁIG **tánc**

Kitűnő magyaros ételek. Hűtött italfeleségek.
Hangulatvilágítás. Modern tánczene kar.
Üdvarias kiszolgálás várja a kedves vendégeket.

FMSZ Igazgatósága

F. S. Tóth. Adats. - 1976. Jelenlét. Veszprém 20

A zsinagóga épülete az 1970-es években bútorraktár és italbolttal [18]

A zsinagóga épülete az 1960-as években étteremmel, borozóval és irodákkal [18]

15 éven át üresen állt [18]

Az 1950-ben állított mártír emlékmű a 2015-ös mártír istentiszteleten [18]

A közelmúltban történt egy újabb fordulat, sajnos a zsinagóga szempontjából továbbra sem kedvező irányba. Az immáron Kincsem Áruház tulajdonába került épület újabb átalakítás előtt áll. A dolgozat megírása alatt éppen hőszigetelés kerül a falakra kívülről, műanyag nyílászárókat szerelnek be. Az épületben egy szőnyeg és tapéta üzlet kapott helyet, az emeleten pedig egy lakás került kialakításra. Az ide felvezető lépcső eredeti, a karzathoz tartozó darab. A padláson a zsinagóga rituális fürdetéshez használt kádat találtuk. Ezek az elemek, illetve a ház külső falain kívül minden az átalakításokból “adódott” az épülethez.

*Az egykori zsinagóga jelenlegi állapota
Homlokzatának hőszigetelése és festése, eredeti boltíves nyílások átalakítása
Az egykori étterem fennmaradt kapuja
A zsinagóga eredeti, karzatra vezető korlátja és a fürdetéshez használt kádja*

2. Tervjavaslat

2.1. Problémafelvetés és célok megfogalmazása

Kezdetekben a zsidó temető ragadta meg figyelmünket és annak elhanyagolt, méltatlan állapota. Hamarosan rádöbbsentünk, hogy a egykori közösségnek ennél jóval több hagyatéka lelhető fel a városban. Kutató munkánk révén sok, a helyi lakosok köztudatában valószínűleg nem élő, értéket találtunk. A város szerves részét képező közösség mindennapi élete nem maradt lenyomat nélkül; a bazársor a mai napig a városkép meghatározó eleme. A térség zsinagógáival ellentétben a zsidótemplom épülete is, bár erősen átalakítva, tovább élhetett. Ezek fennmaradása csupán az épület, mint anyag, hasznosításáról szólnak. A kulturális, szakrális kötődés, mára rejtett, felkutatása szükséges lenne az egykori közösség emlékezetének ébrentartásához.

A városhoz köthető munkaszolgálatos bevonulási központ és a gettó rémséges emlékét nem lehet a “szőnyeg alá söpörni”. Nagykátáról a halálba hurcolt emberek méltó megemlékezést érdemelnek.

Tervünk egy többlépcsős, összetett folyamara tesz javaslatot, amely több, kis léptékű beavatkozás létrehozásával kezdődne. Ezek finom gesztusokkal hívnák fel a figyelmet az egykori zsidó közösség hagyatékára, emléket állítanának a helyi, és ide hurcolt tömegek szenvedésének, elpusztításuknak.

Ezt a folyamatot azért is látjuk helyénvalónak, mivel illeszkedik a jelenlegi környezetbe. Az, hogy az egykori zsidó közösség emléke ennyire nem él a köztudatban, azt feltételezi, hogy nem lenne célravezető túl hangsúlyos, kirívó beavatkozást eszközölni. Fontos az alkotás figyelemfelhívó szerepe, de talán ettől is fontosabb, hogy megragadja a befogadó kíváncsiságát, ösztönözze őket a közös tovább gondolásra.

A folyamat célja: megemlékezés az egykori közösségről, a munkaszolgálati bevonulási központba behívottakról és a nagykátai gettóba tömörített Tápió Vidék zsidó származású lakosairól, az emlékek megőrzése, átadás a köz számára, hosszú távon pedig a zsinagóga rehabilitációja, emlékhelyé és helytörténeti múzeummá történő átalakítása. Ehhez azonban szükséges, hogy újra bekerüljön a köztudatba, társadalmi összefogás alakulhasson ki körülötte. Szeretnénk ennek az alulról jövő kezdeményezésnek megteremteni az alapjait. A folyamat végső kimenetele pedig nagyban múlik ennek a sikerességétől.

2.2. Előképek vizsgálata

A vizsgálatok során azonos elveket követő és hasonló léptékű hazai és nemzetközi terveket elemeztünk.

Fontos volt számunkra a beavatkozások finom, nem kirívó megjelenése. *“Olyan emlékműnek van esélye, amely – a befogadó nyitottságától függően – egyszerre válik e környezet észrevétlen részévé, és válhat drámai erejű jelévé.”*⁷ Ez a gondolat a *Jel a kertben* alkotás világában is megjelenik. A Bujdosó Ildikó, Faejcsák Dénes, Lukács Eszter, Szigeti Nóra, Roth János, Szabó Levente, Albert Farkas és Polgári Ákos által tervezett emlékmű az ELTE Bölcsészkarának kertjében hozták létre. Az emlékmű fejet hajt az intézmény II. világháborús áldozatai előtt: diákok, tanárok és ott dolgozók neveit olvashatjuk az emlékművön. A téglapépület vízszintes fugáiba elhelyezett réz rúd alkotta projekt kulcsfogalma a lépték. Az emlék jelenleg ugyanis egyszerre hatalmas és szinte lehetetlenül kicsiny. Egyszerre totális és egyszerre észrevehetetlen. Lehetővé teszi a távolmaradást és a meghajlást is, a megemlékezés jegyében.

[19]

⁷ *Jel a kertben* – az ELTE Bölcsészkarának II. világháborús emlékműve. Megjelent: epiteszforum.hu 2014.12.15.

Gondatvilága több elemében hasonlít Gunter Demnig *“botlatóköveire”*. A német művész kezdeményezése által, mára már több mint 45 ezer rézlappal burkolt kockakő került lehelyezésre Európa szerte. Ezeknek az in situ emlékjeleknek az erősségét az elpusztított lakosok nevüket és róluk fellelhető adatokat megjelenítő rézlapok, az egykori lakhelyek térbeli azonosítását adják

Nem csak Magyarország zsidó közösségei szenvedték el a holokausztot. Berlin nyugati felén elhelyezkedő Grunewald S-Bahn állomásról több mint 50 000 német zsidót deportáltak munkaszolgálatba és koncentrációs táborokba.^[w] A város lakossága méltó módon állít emléket a 1941 október 18-tól a második világháború végéig történő pusztításnak. *“A 17-es vágány – emlékmű”* a berlini ma már használaton kívüli Grunewald pályaudvarának átalakítása. A peronok betonjában elhelyezett vastáblák a célállomásokat tüntetik fel, a deportált zsidók számával. Az alkotás érzékisége példaértékű számunkra, ugyanakkor a nagykátaik környezetben egy ennél finomabb és elvontabb alkotást tartunk indokoltnak.

[20]

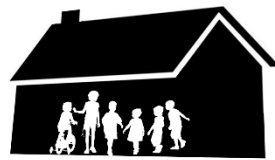
[21]

2.3. Terv részleteinek kifejtése

Hangulatukban és jelentőségükben hat különböző helyszínen helyeznénk le “jeleket” városszerte. Az általunk megjelölt pontokat végigjárva felfedi magát a nagykáti zsidóság mindennapjainak, fénykorának és megsemmisítésének története. Beavatkozásaink hasonló léptékűek, azonos anyagból készült elemeket tartalmaznak, ezzel erősítve a kapcsolatot köztük. Letisztultan, elegánsan, visszafogott módon szeretnénk megjeleníteni a beavatkozásainkat. A fekete műkö eleget tesz ezeknek az elvárásainknak, anyagának súlyos érzete mondanivalónk súlyát jelöli. Hosszas leírást nem mellékelnénk a jeleinkhez, csupán egy-egy mondatba foglalnánk össze a helyszín és a beavatkozás jelentőségét. Vizsgálataink alapján a zsidó közösség életében a következő mérföldkövekként megjelenő létesítményeket találtuk: temető, iskola, bazársor, iskola, bazársor, vasútállomás, gettó területe, zsinagóga.

A temető

Az iskola

A bazársor

Az állomás

A gettó

A zsinagóga

A temető

Talán napjainkban a helyiek által a legismertebb helyszín, ami a zsidó közösséghez tartozott, az a máig fennmaradt, funkciójából adódóan eredeti képét megőrző zsidó temető. Nagykátán az egyetlen, 1950-ben állított mártíremlékmű, ami megemlékezik a közösségről, itt található. A zsinagóga homlokzatáról eltávolított mőzesi kőtáblák az emlékmű részei. A megemlékezéseket a temetőben szokták tartani. A Tápió Vidék számos egykor zsidó lakosok lakta településén csupán a temetőjüket találhatjuk meg.

A saroktelken álló temetőt facölöpökkel merevített körülbelül 1,5 méter magas szögesdróttal ellátott drótrács kerítés határolja. A nem bejárati oldalán át nem lehet belátni, növényzettel sűrűn benőtt. Mivel a sírok a temető hátsó részében találhatóak és a kapu felől nem láthatóak, a növényzet miatt teljesen elrejtőznek. Felismerhetetlenné téve a beavatatlan szememeknek. Jelentéktelen, búrjázó teleknek hat.

Olyan jelet szeretnénk ide elhelyezni, ami nem rivalizál az emlékművel. Inkább csupán egyfajta összekötést nyújtana azzal a járókelők számára. A most álló puritán fa léckerítés helyett egy méltóságos kapu elhelyezését találtuk erre megfelelőnek. A kapu egyszerű, letisztult stílusjegyeket hordoz magán. A többi beavatkozással összeköti az anyaghasználat, mely a kaput közbefogó két oszlopon jelenik meg. A kőoszlopok között megjelenő kapu könnyen átlátható, megteremt a kapcsolatot a külső és belső világ között.

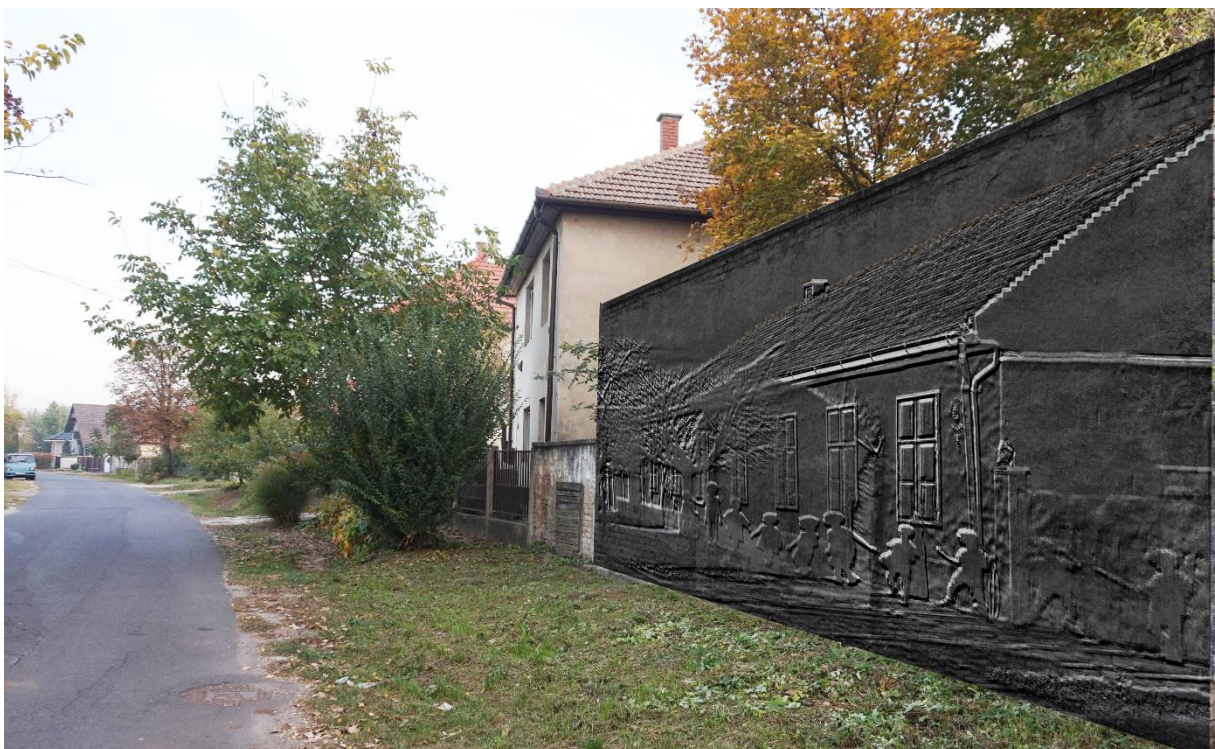
Az iskola

Az 1873-ban létesített zsidó iskola a zsinagógával szemben, a Damjanich utca 6. szám alatt volt található. Egykor fontos szerepet töltött be a közösség növendékeinek oktatásában. Az, hogy volt saját iskolájuk, az önazonosságukat és összetartozásukat is erősítette. A közösség megszűnésével az iskola is bezárt. További sorsáról nem maradt fent információ. Az utóbbi években kisegítőiskolaként üzemelt. Az épület nem rég lebontásra került, ezzel egy újabb emléket eltemetve.

Az egykori iskola helyszíne és környezete

Az iskola egykori épületével szemben áll egy romos fal. Ezt a falat képletesen egy tükörként képzeljük el, amelyen megjelenik a már nem álló iskola “lenyomata”. Fekete műkő felületben reliefként jelenne meg az iskola képe, előterében gyermekekkel. Az itt elhaladó emberek előtt megjelenő életkép betekintést enged a múltba. Ugyanakkor itt is, mint minden alkotásunk esetében, szükség van a befogadó nyitottságára. A kép egyfelől értelmezhető úgy, mint egy vidám kép, egy fali műalkotás; másfelől a mögöttes tartalom megismerésével sokkal árnyaltabb képet ad.

A bazársor

Nagykátai nevezetességei közé tartozik a város központjában található bazársor. Gyönyörű archív fényképeket találtunk a róla, melyeken látszik, hogy eredetileg egy kis tornyocska ékesítette a középső (akkor még kapuként funkcionáló) részét. Bár a gazdasági válság ideje alatt üzletei többsége üresen állt, napjainkban gyógyszertár, csempeszalon, háztartási - és vegyi áruház szolgálja ki a vásárlókat. Az üzletek tulajdonosa azonos a volt zsinagóga épületével. Az épületsort valamennyi nagykátai ismeri, azt viszont aligha tudják róla, hogy miként kötődik az a város egykori zsidó lakosaihoz. Erre a kapcsolatra szeretnénk felhívni a figyelmet az itt elhelyezett beavatkozásunkkal.

Forrásokban nagykátai zsidó közösség alábbi kiemelkedő polgárokról találtunk feljegyzést: Aczél Mihály, Bleier Jenő, Braun Jenő, Braun István, Preisz Pál, Preisz Soma, Schwartz Jakab, Schwartz Vilmos, Stern Izidor, Tusák István, Alstock Félix, Alstock Gyula, Spitzer Aladár, Breuer Soma, Spitzer Aladár, Preisz Soma, Székely Ernő, Österreicher Jónásné, Patai Ignác.^[x] Bár ők maguk feledésbe merültek, amit a városért tettek, az maradandó. Szeretnénk felidézni, név szerint említeni ezeket az embereket. A bazársor előtti járdába süllyesztett fekete műköszalaggal az épület eredeti, tornyos kontúrját jelöljük meg, ebbe véssük bele neveiket. Az egyszerű járókelő szeme előtt megjelenik az épület árnyék képe. De vajon felfedezi-e a torony árnyékát, a finom eltérést a jelen és a múlt árnyékképe között?

A vasútállomás

Az eddig említett helyszínek a zsidóság életében, mindennapjaiban voltak jelen. A következő kettő az ártatlan tömegek elpusztításának megrázó, felfoghatatlan tényéhez kötődik. Hogy milyen külsőleg rákényszerített szerepe volt ebben a gyalázatos eseménysorban Nagykátának, azt már leírtuk. A mi feladatunk, hogy méltó emléket állítsunk azoknak az embereknek, akiknek feleslegesen kellett meghalniuk. Mivel a munkaszolgálatos bevonulási központ nagykátai jelenléte sem forog a köztudatban, itt is finom beavatkozást találtunk megfelelőnek. A városnak azt pontját jelöltük meg, amivel a munkaszolgálatba behívottak először és utoljára találkoztak a városban töltött kényszertartózkodásuk alatt, a vasútállomást.

Nagykátáról a munkaszolgálatba, azaz fegyvertelenül a frontra küldött, kiszolgáltatott embereknek általános, letisztult, egyszerű módon szeretnénk emléket állítani. A peronba azonos cipőnyom formájú köveket süllyesztünk le. Itt is fekete műkövet használunk az installáció kivitelezéséhez. Nyomaikat megjelenítve, mintha egy pillanatra magunk előtt láthatnánk a kétségbeesett, félelemmel és bizonytalansággal telített alakjukat. A peron szélén, szorosan, közel félkörben elhelyezkedő cipőnyomokat ábrázolunk, az emberek vagonokra való felszállásuk előtti utolsó pillanatát felidézve.

A gettó

1944 májusában több mint 600 környékbeli – Gyömrőtől Tápiógyörgyéig – zsidót telepítettek a mai Ady Endre út és a Damjanich utca zsidó házaiba. A gettó helyének kijelölésében szerepet játszhatott a város nagy létszámú zsidó lakossága, továbbá a város régióközpont szerepe.

A gettó egykori területének határvonalát útburkolatba süllyesztett táblákkal jelöltük meg. A táblákon azokat a környező településeket tüntettük fel, ahonnan zsidók lakosokat hurcoltak ide. A következő települések elpusztított zsidó közösségeiről emlékezünk meg: Tóalmás, Szentmártonkáta, Szentlőrincskáta, Farnos, Tápiógyörgye, Tápiószele – a Kossuth Lajos úton –, Kóka, Tápiósáp, Tápiószecső, Pánd, Tápióbicske, Tápiószentmárton – a Damjanich utcában került megjelölésre. A településneveket azok térbeli elhelyezkedése alapján helyeztük le.

„A Nagykátai járás településein az összlakossághoz viszonyítva eltérő arányban éltek zsidók. (Zárójelben az adott település teljes lakossága az 1941-es népszámlálás adatai alapján.) Farnos 11 zsidó lakos (3526 lakosból), Kóka 35 (4661), Nagykáta 234 (10 754), Pánd 12 (2035), Szentlőrincskáta 11 (2074), Szentmártonkáta 35 (4096), Tápióbicske 38 (3993), Tápiógyörgye 30 (5 926), Tápiósáp 1 (2525), Tápiószecső 24 (4313), Tápiószele 69 (10 165), Tápiószentmárton 14 (6066), Tóalmás 11 (3403). A felsorolt települések zsidó lakosságát kötelezték, hogy a megadott időpontig költözzön a nagykátai gettóba.”⁸

Autósok sokasága halad át Nagykátán naponta a 31-es főúton (Kossuth Lajos út). Ennek köszönhetően bízunk benne, hogy beavatkozásunk széles tömegeket érhet el és szólíthat meg.

⁸ Basa László: Sárga csillaggal megjelölve. Megjelent: tapiokultura.hu 2014. 05. 22.

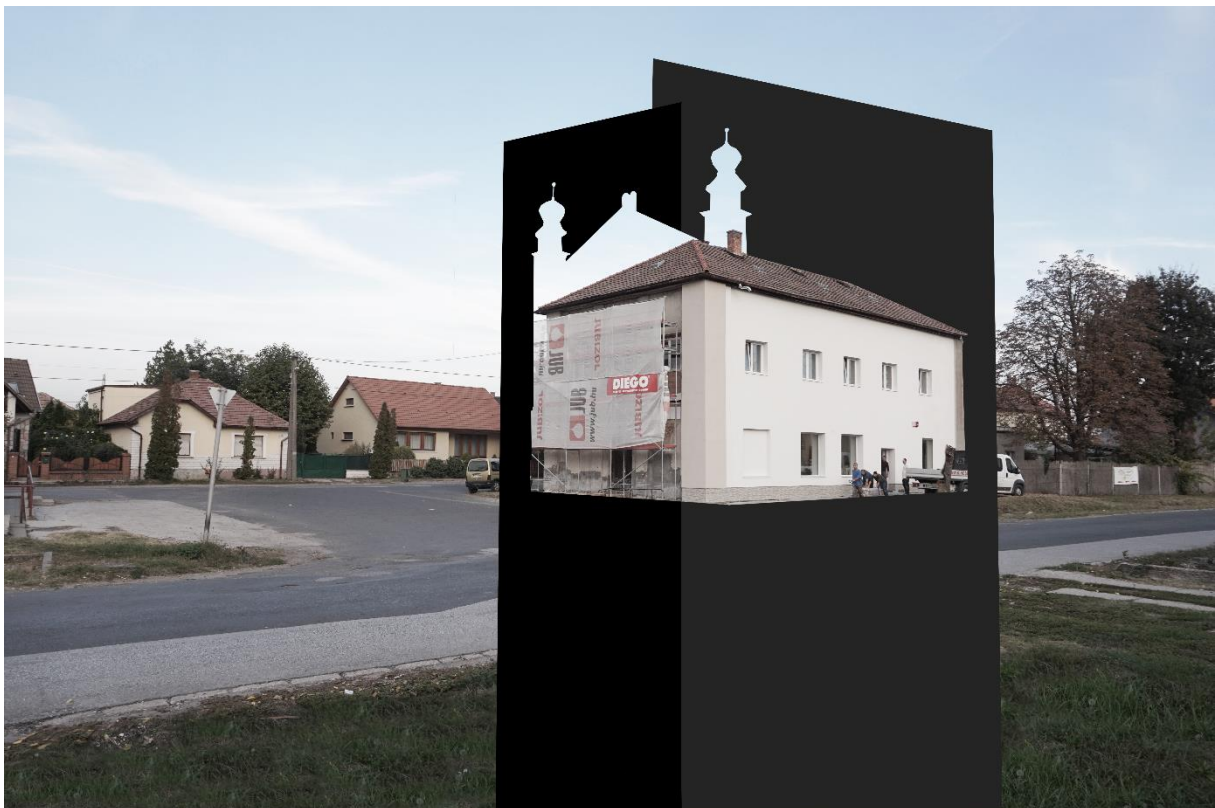
[22]

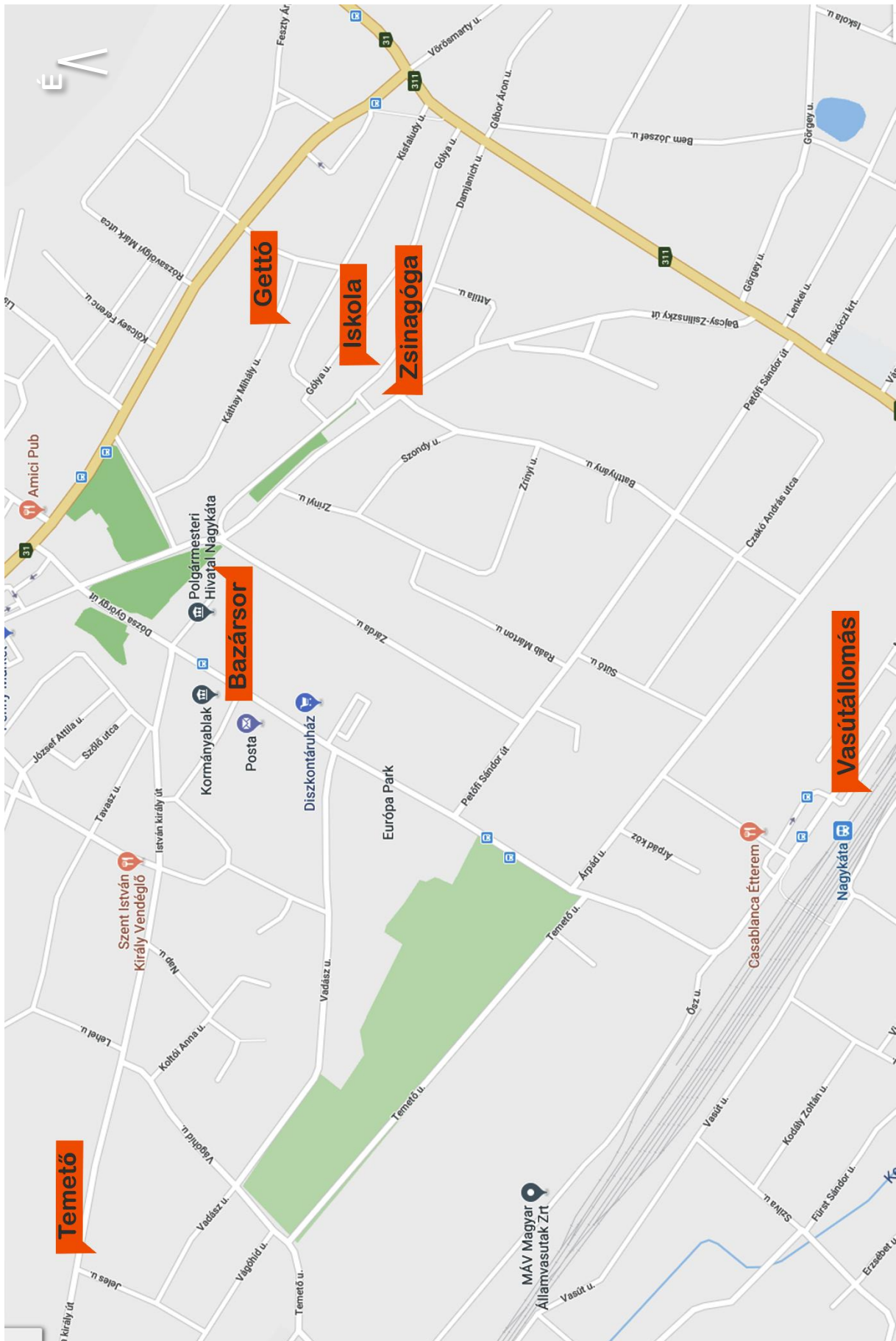
A zsinagóga

A zsinagóga épülete mára teljesen elveszítette eredeti arculatát. Elhaladva mellette, fel sem merül a szemlélőben, hogy egykor a hitélet fontos helyszíne volt. Az épületet széles utak ölelik körbe. A közeli művelődési ház és iskola miatt sokan haladnak el itt nap mint nap, ugyanakkor a főút zajától már távol esik. A közelben park és játszótér is található.

Az itt létrehozott műalkotás feladata a járókelők megszólítása és elgondolkodtatása. Olyan absztrakt tárgyat szerettünk volna létrehozni, mely finoman és indirekt módon mutatja be az épület egykori zsinagóga mivoltát. A tér Bajcsy-Zsilinszky út felőli zöld füves részén helyeztünk le egy padot, az ott elhaladók számára ezáltal lehetőséget nyújtva a megállásra, megpihenésre. A zsinagóga felé tekintő pad önmagában megteremti az elmélkedés lehetőségét. Az ez elé helyezett absztrakt alkotás egy iránypontból, a padra leülő szemszögéből tárja fel az épület múltját, s nyitja fel a befogadó szemét. Egy archív fénykép alapján ábrázoltuk az eredeti, 2 tornyos zsinagóga homlokzatának körvonalát. Két, egymással szöget bezáró fekete műkő táblából vontuk ki az eredeti épület tömegét. A kőtáblák áttörésén keresztül láthatjuk az épületet jelenlegi állapotában, illetve felsejlik a zsinagóga karaktere is. Az így kirajzolódó sziluett egy erős jel, mely csak a befogadók számára válik láthatóvá.

A zsinagóga megtestesíti az összetartozás erejét, a város iránti tiszteletet és a biztos jövőképet.

Összegzés

Amikor elkezdtünk foglalkozni a nagykátai zsidóság történetével, nem is számítottunk rá, hogy ilyen sokrétű és árnyalt a témánk. Kezdetben a temető megújítására szerettünk volna tervjavaslatot kidolgozni. A “zsidó templom” felfedezése új perspektívába helyezte dolgozatunkat. Mivel Nagykátán erősen feledésbe merült az egykori zsidó lakosság története, közösségük központi épületében, a hajdani zsinagógában éreztük méltónak felelevenítését. A zsidóság múltjának bemutatásáért egy külön múzeumot létesíteni a lakosok tájékozatlanságához mérten erősnek éreztük, ezért a város történetének teljeskörű ismertetését tűztük ki célul, melyben a zsidó közösség fontos szerepet játszott. A sok funkcióváltást megélt épületben egy helytörténeti múzeum kialakítását képzeltük el. Azonban rá kellett jönnünk, hogy kisebb léptékű, finomabb beavatkozásokkal könnyebben közelebb hozhatjuk a lakosokat mondanivalónkhoz. Ezután kezdtük a zsidó közösség jelentős helyszíneihez elhelyezett “jelek” kidolgozását.

Úgy gondoljuk, hogy a múltban, tőlünk függetlenül történt eseményekre érdemes visszatekinteni: a szép történetek felidézni és a rosszak feldolgozni. Mi Nagykáta egykori zsidó közösségének eseményeit vizsgáltuk, és a város nyitottságához mérten tervezünk nekik emléket állítani.

Bízunk benne, hogy az általunk elképzelt finom beavatkozások révén az egykori zsidó közösség hagyatéka és története bekerül a város lakosainak köztudatába. Elképzelésünk szerint ez egy olyan eseménysort indukál, mely a hagyományok ápolását, és talán a jövőben az egykori zsinagóga épületének méltóbb tovább élését eredményezheti.

Források

Basa László: Valamikor ők is Nagykáta polgárai voltak.

Megjelent: tapiokultura.hu 2014. április 14.

[b][c][d][e][g][i][j][k][m][n][x]

Basa László: 110 éve épült fel a nagykáta zsinagóga.

Megjelent: tapiokultura.hu 2015. szeptember 22.

[f][h][l][r][t][v]

Basa László: Sárga csillaggal megjelölve.

Megjelent: tapiokultura.hu 2014. május 22.

[o][p][q]

Kuczsa Péter: Nagykáta anno

Kiadó: KÁTA-BAZÁR kft. 2013.

Randolph L. Braham: A magyar holocaust

Kiadó: Columbia University Press 1981.

Gazda Anikó: Zsinagógák és zsidó közösségek Magyarországon

Kiadó: MTA Judaisztikai Kutatócsoport 1991.

[16] [s]

„A magyar nemzet 600 ezer alkalommal halt meg”

– megemlékezések a holokauszt nemzetközi emléknapján

Megjelent: zsidu.hu 2017.01.27.

[a]

Mahnmal Gleis 17

Megjelent: berlin.de 2018.10.18.

Gleis 17 Memorial – Berlin Grunewald

Megjelent: memorialmuseums.org [w]

Képforrások

Holokausz a Tápió mentén	https://get.google.com/albumarchive [1] [2] [6] [7]
Nagykátai zsidó történelme	https://get.google.com/albumarchive [3] [4]
Zsinagóga 1905-2015	https://get.google.com/albumarchive [5] [15] [17] [18]
Jászberényi zsinagóga	http://magyarzsido.hu [8] http://dka.oszk.hu [9]
Gyulai zsinagóga	http://gyulaanno.hu [10] https://bagyinszki.eu [11]
Kalocsa zsinagóga	https://www.szombat.org [12]
Tapolca zsinagóga	http://magyarzsido.hu [13] https://csuhai.com [14]
Jel a kertben	http://hetedik.hu/ [19]
Nevek, kövek, emlékezet	https://www.nyiregyhaza.hu [20]
Andreas Praefcke: Gleis 17 Berlin	https://commons.wikimedia.org [21]
Google Maps	https://www.google.com/maps [22] [23]